

ו"ו הביאור וקרובותיה

ו"ו החיבור כמפרשת ומבארת (לעתים)¹

במשמעה הרגיל והפשוט באה ו"ו החיבור לעתים קרובות לפרש ולבאר את המושג הראשון ולהשלים את גדרו על-ידי השני – לא שהשני מושלם והראשון חסר, כי אז היה די בשני והראשון

* מאמר זה נתפרסם לראשונה ב'המעין' (כרך י"ב גיליון ד', עמ' 67-73, תשל"ב), תחת הכותרת 'ו"ו יוצאת דופן'. הוא נכתב שם כתגובה לפרופ' יהודה לוי ולד"ר יוסף מילר. את קטעי התגובה הבאנו בהערות. ברשימותיו של אבי מורי ז"ל מצאנו רשימות של פסוקים שיועדו לתופעות אחרות בו"ו הביאור וקרובותיה, וצירפנו אותן למאמר זה בעריכה מצומצמת. כמו כן צירפנו לכאן חלק של פרק ח' מ'כ' רבת הפניס' שעוסק בו"ו הזהות, ודוגמות מוסברות בקיצור מפרק י"ח שם, על ו"ו המפנה.

1. פרופ' יהודה לוי, ב'המעין' (תשרי תשל"ב, כרך י"ב, עמ' 23-25), הפנה תשומת לבנו למשמע יוצא דופן של ו"ו החיבור, במשמע: של. בהסתמכו על בעל "הכתב והקבלה" ועל כמה פירושי קדמונים, ובהמשיכו את מחקרו של ד"ר יוסף מילר, השלים רשימת מופעים של אותה ו"ו במקרא, למען פִּלֵס דרך להבנה נכונה של כוונת הכתובים, שבהם תפסת ו"ו חיבור רגילה מעוררת תמיהות וקשיים.

אף-על-פי כן אין הקשיים מסולקים לחלוטין בפירושו. עיון מדוקדק בכתובים מגלה לנו שלא ככולם ניתן להציג 'של' במקום ו"ו: 'תהו ובהו' סובל אמנם את הפירוש 'תהו של בהו' (בין שהוא מכוון לפשט ובין לאו); לא כן 'אל ארצי ואל מולדתי' (כמוכן אם נתפוס זאת כארץ הלידה, כבלשון ימינו. אמנם סביר לפרש מולדת כשבת המקור, כמשפחת המוצא – בראשית מ"ג ז; אסתר ב' י, כ; ח' ו – כלומר מושג נפרד מארץ ואז הביטוי חוזר למשמע של ו"ו החיבור הרגילה). הפירוש 'אל ארץ-מולדתי' כופה עלינו להשמיט למעשה את הכינוי 'י' של ארצי. ואת מילת אל של מולדתי, ולהרכיב בצורת סמיכות דווקא (ולא במילה של), ואין זה מסתבר. אגב זה הננו למדים, וכתובים אחרים מאשרים זאת, שצירוף 'של', וצירוף-סמיכות, אינם זהים תמיד. גר-תושב = גר ותושב, אך בשום פנים אין משמעו 'גר של תושב'. אדרבא, תוכנו של המושג מעיד עליו, שהוא מושג ביניים, שיש בו מִזֶה וּמִזֶה – גם גר וגם תושב, ועל-כן איננו זהה לזה ולא לזה. רק חיבורם יחד, כל אחד במשמעות חלקית, מביע את הענין המכוון. בפסוק "כי נִשְׁנִי א-להים את כל עמלי, ואת כל בית אבי" (בראשית מ"א נא), אי אפשר להציג של במקום ו"ו בגלל את כל האחרון, ואף בגלל 'י' של עמלי.

פרופ' לוי נמנע מלכנות ו"ו זו בשם ו"ו החיבור, והוא מצרפה אל הסופית של 'בנו בעור' (= בן-בעור, הבן של בעור), דבר שעשוי להציגה לפנינו כיסוד לשוני אחר בתכלית. אולם מלבד מה שאין דבר זה מסתבר מצד דקדוק הלשון – אין כאן המקום להאריך – אך בלשון המקרא, ולאחריה, אין כל אפשרות להקיש ו"ו תחילית מסופית – גם הקוראים לפי תומם במקרא עדים לכך, שלפנינו מין ו"ו חיבור, שבאה לפרש. ארבע הדוגמות המובאות לעיל אינן מובנות אלא כשהן נתפסות כצירוף על-ידי ו"ו החיבור – הן מפאת הצורה הן מפאת התוכן (ובייחוד 'גר ותושב'). תפקידנו הוא אֶפוא להראות, כיצד ו"ו החיבור עשויה להגיע גם למשמע 'של', או למשמע דומה לו, כדי שיתפרשו לנו כל הכתובים על נקלה. על-ידי כך יסולקו ממילא גם הקשיים והתמיהות. המילונים וספרי הדקדוק יודעים את תופעת רב-משמעותה של ו"ו החיבור ומביאים מגוון רב ועשיר של משמעים (ניתן ללקט יותר מעשרים גוונים וגו' גוונים).

מיותר היה, אלא שגם השני חסר משהו, וזה נתון בראשון דווקא. השני עשוי לצמצם את הראשון ולהגבילו, להבהיר את תכניו גם מצד אחר, לגדרו מצד תחומיו, מקורו, תכליתו, שייכותו ועוד — בכל אלה ראשון ושני לאו דווקא, והוא הדין גם להפך. אלא שמטעמים פסיכולוגיים או ענייניים נבחר ביטוי מסוים כלשון ראשון, משום שהוא מתאים יותר להיות הבסיס, או קרוב יותר לתודעת המדבר או השומע, וכל כיו"ב. התופעה מצויה בכל הלשונות ובכל רבדי הלשון, מלשון הדיבור הרהוטה ועד לשון הפיוט הנשגבה, ולהבדיל, אף בלשון הקדש. הן "דיברה תורה כלשון בני אדם" (ברכות לא ע"ב, ועוד), כלומר: ביקשה ליצור בקורא ובשומע אותן האסוציאציות הלשוניות והענייניות, שהם רגילים בהן; שהרי אין דברי תורה נקלטים באדם אלא במיצוע הלשון. היוונים כינו תופעה זו 'הן דָּא דִּיאֹיִן' (ἐν δὶὰ δὺοῖν), כלומר 'מושג' אחד [נתון] על-ידי שתיים [מילים]', וכך היא ידועה עד היום כמונה ספרותי². דין וחשבון איננו דין ואיננו חשבון, ולא זה וזה יחדיו מבוזבז הרגיל, אלא גם זה וגם זה מבחינה מסוימת, ובסך-הכל משהו חדש ושונה. הוא הדין "גר ותושב" — גר הוא על-פי מוצאו, אך תושב (שאינו לו נחלה) מצד חייו בארץ בהווה, על-כן הצירוף — חידוש הוא.

מן האמור ניתן ללמוד שני דברים: א) הביאור מושג על-ידי ו'ו החיבור וגם בלעדיה, בין על-די סמיכות ממש, ובין על-ידי הסמכת שתי מילים: "גר ותושב" = גר-תושב; "עם נבל ולא חכם" (דברים ל"ב ו) — וכנגדו "בהרת כהות לבנת" (ויקרא י"ג לט); "תהו ובהו", "אמת וצדק" — וכנגדם "פרא-אדם" (בראשית ט"ז יב), "אשה אלמנה" (מלכים-א י"ז ט-י); ושוב כנגדם (בסמיכות מפורשת) "אשת-בעלת-אוב" (שמואל-א כ"ח ז), "בתולת בת-ציון" (איכה ב' יג; ישעיה ל"ז כב), ועוד. ב) שניים לאו דווקא, אלא הוא הדין שלושה ויותר. פתיחת הברכה שאחרי קריאת שמע משמשת דוגמה יוצאת דופן: "אמת ויציב ונכון וקִים וישר ונאמן ואהוב וחביב ונחמד ונעים ונורא ואדיר ומתוקן ומקובל וטוב ויפה הדבר הזה עלינו לעולם ועד"³, לא בכדי נאמרו בשפע כזה של מילים. הן באות כביאור משלים של המושג הכללי אמת על-ידי המושגים הפרטים, לשם המחשת כל צדדיה של 'אמת', שאפשר שיתגלו לאדם מישראל.

הגדרת ו'ו הביאור

ו'ו הביאור היא שלוחה מיוחדת של ו'ו החיבור, ותרגומה המילולי: והוא/ שהוא/ כלומר/ דהיינו; בדרך כתיבתנו היום ניתן גם לקבוע פסיק או נקודתיים במקומה, כשהביאור מורה על יחס

2. ראה מאמרו היסודי של הרב פרופ' ע"צ מלמד "שניים שהם אחד" (תרביץ טז, תש"ה, עמ' 173-189). כמה מהסבריו היו פשוטים וחלקים יותר על-ידי הנחת ו'ו הביאור להסברת התופעה והפסוקים.
3. והמדרש יִדְרֵשׁ (ראה פירושו של ר"ד אבודרהם, עמ' פ"ז-פ"ח). מצד זה עלינו להבין גם את כוונתם העמוקה של אנשי כנסת הגדולה, אשר טבעו במטבע ברכת האבות '... הא-ל הגדול הגיבור והנורא...', ולא יותר. מלבד ההיבט ההיסטורי-הלכתי, ש'משה רבינו אמר' כך (דברים י' ז), יש גם היבט רעיוני-מהותי, והוא בוודאי הגורם, שכן נכתבו בתורתנו. שלושת התארים הללו נחוצים לאדם מישראל לתפיסת האחד מכל הצדדים המשמעותיים לגביו: גדול — מצד מהותו ועצמו, גיבור — מצד פועלו בעולם האדם, נורא — מצד תגובתו של האדם ויחסו אליו. המוסף עליהם על-פי התרגשות השעה, נמצא מרוקן את תוכנם האמתי של הראשונים על-ידי הוספת מילים מקריות, שאין בהן חשיבות עקרונית לתפיסת תוארי ישותו של הקב"ה (כדברי רבי חנינא, ברכות לג ע"ב, מגילה כה ע"א). אמנם, אף משה רבנו בעצמו אמר: "ה' איש מלחמה", "רחום וחונן" ועוד, כל פעם לצורך השעה והסיטואציה המסוימת, אך לא בדרך תפיסה כללית, מהותית.

הקניין, על השתייכותו של פרט אל כלל, או של מוחש אל תחום המופשט. לעתים ניתן גם לקבוע במקומה של, וביתר דיוק 'והוא של', כי 'והוא' מצביע על הרבותא שבביאור, ורבותא זו היא עיקר כוונתה של אותה ו'ו'. במקום 'חסד ואמת' ניתן לומר חסד-אמת, וגם חסד של אמת; כוונתו האמתית היא להצביע על הרבותא המייחדת: חסד, והוא גם אמת — או חסד, והוא של אמת — חסד, שהוא מתחום האמת (מעשה החסד — פרט, מוחש; האמת — כלל, מופשט).⁴

ו'ו זו שכיחה מאד בלשון פרשנינו הראשונים, ובייחוד ברש"י. כמו כן אהובה היא על רד"ק, הנוטה לכלול את פירוש המילים הקשות בתוך ביאור העניין, ועל כן, אל המילה המפורשת יצטרף פירושה באותה ו'ו. למשל:

"... וכאבי נַעֲפָר" (תהלים ל"ט ג) הוא מפרש: אף-על-פי שכאבי נעכר ונשחת (= כלומר נשחת);
"... ובצַע בִּרְךְ נֶאֱיָן | ה'" (שם י' ג) פירושו: הרשע מברך ומשבח (= כלומר משבח) את הבורע;
"... עליך יעזב חֶלְקָה, יתום אתה היית עוזר" (שם י' יד): כי עליך יעזוב — [דינן] — החֶלְךְ, והוא העני — כי... היית עוזר היתום, ומי (=דהיינו מי) שאין לו כוח.

דוגמות לו'ו הביאור

עתה נבדוק שורת מובאות מן המקרא⁵, שו"ו החיבור שלהן קשה לפרשה כרגיל, ולכן הציעו לפרשה במשמע של⁶, ונפרשן על-פי שיטתנו.

(א) "והארץ היתה תהו ובהו" (בראשית א' ב) — תהו, דהיינו בהו או תהו-בהו⁷; כך לפי פשוטו. לפי מדרשו של רש"י: תהיה, והיא על הבהו — נראה, שזו גם כוונת רש"י (רק אליהו מזרחי, בביאורו על רש"י): תהו בבהו (תהיה בתוך בוהו); (אולם תהו של בהו אינו מקרבנו לפירוש רש"י). כך נראה לפרש גם את דוגמת רש"י, המובאת לראיה: "ועתה א-דני ה' שלחני ורוחו" (ישעיה מ"ח טז) — ה' שלחני כלומר רוחו (להרחקת ההגשמה).

(ב) "הרבה ארבה עצבונך והרונך" (בראשית ג' טז) — עצבונך, כלומר זה שבהרונך (שהוא מקורו); או עצבונך, והוא של הרונך; ('שלי' בלבד או צירוף סמיכות יחייבנו להשמיט את הכינוי (ך) הראשון, ועל-כן אין בו כדי לפרש).

(ג) "כי אל-ארצי ואל-מולדתי תֵּלֵךְ..." (בראשית כ"ד ד) — אל ארצי, (דהיינו) אל מולדתי; זו בערך גם כוונת רמב"ן: ארצי ששם מולדתי (וראה אפשרות אחרת בהערה 1).

(ד) "אם-ישכם עשים חסד ואמת...", "ועשית עמדי חסד ואמת אל-נא תקברני במצרים" (בראשית כ"ד מט, מ"ז כט) — חסד והוא אמת, או חסד והוא של אמת (וראה לעיל).

4. לעתים קרובות אין לומר של, כי אם שֶׁ-, שְׁפִי-, שְׁמֵן — וכיו"ב, ואלה מבארות את הזיקה אל מושא, אל תכלית, אל מקור ועוד. כך גם בצירופי סמיכות פשוטים: "מִקְל־לבנה" (בראשית ל' לו) הוא מקל של לבנה, אך 'מקל-נעם' הוא מקל שבנעם; 'יראת-ה' היא יראה את ה', או מן ה' וכמוכן לא של ה'; 'אמונת-ה' = אמונה בה'.

5. מובאות מלשון חז"ל נמצא במאמרו של פרופ' יהודה לוי (לעיל, הערה 1).

6. כפי שפורט לעיל בהערה 1. הדוגמות א-כב וכן לג-לה לקוחות ממאמרו של פרופ' יהודה לוי הנ"ל, ושם נתפרשה הו"ו במשמע 'שלי'. השוה לפירושו שם. הדוגמות כג-לב הביא אי"מ ז"ל במאמרו, מרשימותיו שלו.

7. אבל רמב"ן פירש, תהו שהפך לבהו, כלומר תהליך: בהו — דבר שיש בו ממש, שצמח מתוך תהו — שלא ניתן להגדרה, שתהיה עליו, כמו 'נוטה עליה קו תהו ואבני בהו' (ישעיה ל"ד יא). לפי רמב"ן זוהי ו'ו חיבור מרחיבה ומבארת על-ידי תיאור של התפתחות.

ה) "ולא שמעו אל-משה מקצר רוח ומעבדה קשה" (שמות ו' ט) — מקוצר-רוח, והוא (שהוא) מעבודה קשה (מקור וסיבה); (ואילו הפירוש 'של עבודה קשה' מחייב השמטת מ' מן המילה עבדה, ואין זה נכון).

ו) "לא-תעשה-לך פסל וכל-תמונה" (שמות כ' ג)⁸, וכנגדו בלי ו'ו, "פסל כל-תמונה" (דברים ה' ז)⁸, ומשמעם אחד — פסל, והוא (כלומר) כל תמונה⁹ אשר בשמים... כאן לפנינו בהבלטה עוד [מושג] 'אחד על-ידי שנים': פסל שהוא תמונה, ותמונה היא פסל. (הפירוש 'פסל של כל תמונה' אינו מבליט כוונה זו, וכן הוא מונע את הבלטת הפירוט המכוון בהמשך: "אשר בשמים... בארץ... במים...").

ז-ח) "... נבלה וטרפה — לא יאכל לטמאה-בה" (ויקרא י"ז טו, כ"ב ח) — נבלה (דהיינו) טרפה; או נבלה, שהיא [גם] טרפה; כלומר דבר טהור מעיקרו, שנבלתו עושה אותו טרפה. דווקא ו'ו הביאור מקרבת אלינו את פירושו של רש"י, בניגוד לרמב"ן. רש"י דורש את הפסוק בעקבות חז"ל על נבלת עוף טהור שיש במינה טרפה והיא מטמאת רק באכילה, בבית-הבליעה, כנאמר שם בפסוקים, שהאכילה מטמאת. (הפירוש 'נבלה של טרפה' אינו עשוי להוליכנו אל פירוש רש"י, ואין אני מבינו כפשוטו של מקרא).

ט) "ואשר יגאל מן-הלויים ויצא ממכר-בית ועיר אחזתו בלב" (ויקרא כ"ה לג) — הפירוש 'ממכר-בית של עיר אחזתו' טוב הוא כאן, אבל טובים ממנו: 'שבעיר אחזתו', או: והוא בעיר אחזתו; הלשון האחרון הוא המבליט ביותר את כוונת הצמצום המיידה. אגב, מגמת הביאור המצמצם בולטת עוד יותר בפסוק הקודם (כ"ה לב), בלא ו'ו(!): "וערי הלויים, בתי ערי אחזתם, גאלת עולם תהיה ללויים" — וערי הלויים דהיינו בתי ערי אחזתם; ואין לפרשו על דרך משפטי הייחוד (כגון: הצור תמים פעלו), שהרי על כרחנו הכינוי 'ם' (אחזתם) שב אל הלויים, ולא אל ערי. למה אס-כן פתחה התורה את הפסוק במילים "וערי הלויים"? — כנראה משום רצונה להבליט, שהכלל של 'גאלת עולם' מקורו ומנהגו בהן.

י) "כי ה' א-להיך מביאך אל-ארץ טובה, ארץ נחלי מים עינת ותהמת... (דברים ח' ז) — 'עינות והם תהומות', כלומר מי תהום; כי 'תהומות' מקביל ל'עינות' מצד הצורה הפיוטית, אבל הוא מוסב על הכלל, מצד העניין. מגמת הכתוב (בתוך עניינו) להבהיר הבהרה חד-משמעית כי הארץ טובה בעטיים של גשמים, אשר מעשירים ומעלים את מי התהום, והללו — "יצאים בפקעה ובהר", ומביאים את הברכה. על-כן יהיו עיניך נשואות לשמים, "ושמרת את-מצות ה' א-להיך" (שם ח' ו), שלא כארץ מצרים, שהמשקה ברגליו ממי היאור, פניו להאללת היאור (ראה דברים י"א י"ב). מגמה זו מובלטת כאן בהדגשת המילה העיקרית 'תהומות' על-ידי ו'ו הביאור 'עינות שהם (מ)תהומות'. ('עינות של תהומות' נכון הוא, אך אינו מבליט את המגמה הנ"ל, אף אינו משליט את המילה תהומות על כל הכתוב).

8. מספר הפסוקים של עשרת הדיברות נקבעו כאן על-פי חלוקת הפסוקים של המסורה (בטעם התחנות) כמו בכתב יד לנינגרד, וכמו בהוצאות התנ"ך שנסדרו על ידי הרב מ' ברויאור, ועיין בספרו: **כתר ארם צובה והנוסח המקובל של המקרא**, ירושלים תשל"ז, בפרק על הטעמים וחלוקת הפסוקים של עשרת הדיברות.

9. ראה דברים ד' טו: "ונשמרתם מאד לנפשתיכם כי לא ראתם כל-תמונה...". ובהמשך, פסוקים טז יט, כג וכה, אזהרה חוזרת מפני עשיית "פסל תמונת כל".

(א) "כי חטאת־קסם מְרִי, וְאָוֶן ותרפים, הַפְּצָר" (שמואל־א ט"ו כג). אחת מדרכי הפיוט שבמקרא היא הקבלת ביטוי אחד (כגון צירוף סמיכות) כנגד שניים (המחברים ב"ו), על משקל "עדה וְצִלָּה... כנגד "נשי־למךְ... (בראשית ד' כג); כאן 'חטאת־קסם' כנגד 'און ותרפים'. מצד הצורות — תמיד הן שתיים, מצד העניין — תמיד אחד; ומבחינת הסינתזה הרעיונית־הפיוטית, שניים שהם אחד ואחד שהוא שניים. ו"ו החיבור, פעמים שהיא לחיבור גרידא (עדה וצלה) ופעמים לביאור: "און ותרפים" — און שהוא תרפים (אליל לקסום ב'), הרי הוא זהה עם "חטאת־קסם", כלומר סוג של עבודה זרה. חומרת התופעה היא המרי כלפי ה' (וכך גם מעשהו של שאול בשלל עמלק).

(ב) "אמר ויבא אַרְבֶּה, ויִלֶּק ואין מספר" (תהלים ק"ה לד) — וילק, שאין מספר לו; וכן "שם רָמַשׁ ואין מספר" (שם ק"ד כה). זה יהיה הפירוש, גם אם נצרפם "בסמיכות": "ילק (רמש) אין מספר" (ולא: של אין מספר). לאמתו של דבר צירוף סתם הוא זה, ולא סמיכות — צירוף במקום ו"ו הביאור; וכן גם "... ימים אין מספר" (ירמיה ב' לב, בנפרד ובלי ו"ו) ועוד. הוא הדין בביטויים נשללים אחרים (כגון 'אין חקר'); "עשה גדלות ואין חקר" (איוב ה' ט) — שאין חקר להם. באותו פסוק יש גם צירוף על־ידי 'עד' באותו משמע: "נפלאות עד אין מספר" — עד שאין מספר להן; וכן "עשה גדלות עד אין חקר, ונפלאות עד אין מספר" (איוב ט' י)¹⁰ (בכולם אין הפירוש 'של' אפשרי. גם המתעקשים לפרש בכל מקום שזו ו"ו חיבור בלבד, ויש למעלה פסוקים שניתן לדחוק בהם, צריכים להודות כאן שזוהי ו"ו ביאור).

(ג) "והעמדתיהו בביתי ובמלכותי עד־העולם, וכסאו יהיה נכון עד־עולם" (דבריי־הימים א י"ז יד) — (כינוי גוף ראשון (בביתי), וסימן היחס ב' (ובמלכותי), מעכבים את ההנחה ו' = של). הפרדת האחד לשניים מקבילים היא מדרכי הלשון הנשגבה, ולהבנת העניין שוב מתאחדים הם (אחד על־ידי שתיים) על־ידי ו"ו הביאור — 'בביתי, כלומר במלכותי'. שני המושגים נעשים חופפים זה את זה, ושניהם עולים בחשיבותם על־ידי כך.

המשך הפסוק, לא ניתן כלל להבינו בלי ו"ו הביאור: 'והעמדתיהו... עד העולם, דהיינו, כסאו יהיה נכון עד עולם'. ובמקבילה (שמואל־ב ז' טז) נאמר בפירוש: "ונאמן ביתך וממלכתך (ביתך שהוא ממלכתך) עד־עולם לפניך — כסאך יהיה נכון עד־עולם" (בלי ו"ו). חשובה גם המשמעות: ה' אומר לדוד בנבואת נתן, ש'ביתו' אינו בית הארזים הפיסי אשר בנה לו, אלא שושלת מלכותו, שתצא מבנו — ולכן רק בנו יבנה את הבית לה'.

(ד) "והגלות והכתרות על־ראש העמודים שתיים" (דבריי־הימים ב' ד') כנגד "שתי גלות הכתרות" (שם בהמשך, וכן מלכים־א ז' מא־מב) — לכאורה נכון כאן הפירוש, 'הגולות של הכתרות' או 'הגולות שבכתרות', וכך אמנם פירש מצודת־דוד. אף־על־פי־כן נראה כי אינן אלא דבר אחד. בדבריי־הימים אין לעשיית הכותרות (בנפרד) כל זְכַר. במלכים מובא פירוט (מלכים־א ז' טז־כ), ושם נקראו 'הכתרות' בלבד, ששמן זה נקרא עליהן מצד תפקידן (תיאור פונקציונלי); ואך בתוך הסיכום הכללי (מפס' מ ואילך) נקראו, כמו בדבריי־הימים, 'גִּלְת הַכְּתָרֹת', גם משום צורתן

10. שים לב לקשר המרומז כאן בין 'עדי' כמילת חיבור, לבין 'עד=נצח', וראה בפרק עד־עקרה=עקרת־עד, לעיל, עמי

הכדורית (משרש גלל). הצירוף הוא על דרך "פרא-אדם", "בתולת-בת-ציון" (ראה לעיל) — אחד שניתן על-ידי שתיים — הן הן הגולות¹¹, הן הן הכותרות¹².

טו) "אחרי הדברים והאמת האלה בא סנחריב..." (דברי-הימים ב' ל"ב א) — 'דברי האמת' לא נאמר כאן, ו'הדברים של האמת האלה' הוא צירוף זר). פירושו של מצודת-דוד — "אחרי הדברים הטובים האלה שעשה חזקיהו באמת לשם ה' — מכל מקום בא עליו סנחריב, לפי שבני יהודה הרעו מעשיהם" — נראה לי מכוון אל הכתוב דלעיל על מעשי חזקיהו (ל"א כ): "ויעש הטוב והישר והאמת לפני ה'..." דיוק לשון הכתוב וכוונתו נתפסים אפוא שוב על-ידי 'האחד שבשתיים': 'הדברים (= המעשים) והאמת (= שנעשו באמת)', בדומה לכך, אתה מוצא גם בלי ו"ו במשלי (כ"ב כא): "להשיב אמת לשלחך" (= אמרים שהם אמת), ובסמיכות בראש הפסוק שם: "להודיעך קשט אמרי-אמת".

טז) "... יָבֵל, הוא היה אבי ישב אהל ומקנה" (בראשית ד' כ). אכן הלשון קשה, והיא קשה לא פחות במובאה מקבילה הבאה ללמד "וגם-אהלי מקנה הָכוּ (לוחמי אסא מלך יהודה), וישבו צאן לרב וגמלים, וישבו ירושלם" (דברי-הימים ב' י"ד יד) — (של לא יועיל גם כאן — וכי מהו 'אהל של מקנה'? והלא אין המקנה יושב באהלים, כי אם בעליו או רועיו). נראה לפרש 'מקנה' בשני צירופים ארוכים אלה (והם היחידים במקרא) כלשון קצרה במקום 'איש מקנה', 'בעל מקנה'. לשון קצרה זו באה הן משום הרצון להקל את האריכות, הן משום שמושג האוהל מעלה את מושג האיש היושב בו, כמובן מאליו (ומתוך הכלל 'מושך עצמו ואחר עמו'). והפירוש במלואו — 'אבי יושב אהל דהיינו איש מקנה'; "וגם-אהלי מקנה הָכוּ..." — 'היכו את יושבי האוהלים, כלומר, את בעלי המקנה'.

יז) "...לך מארצך וממולדתך..." (בראשית י"ב א) — מארצך שהיא מולדתך, וראה לעיל ג. יח) "גר ותושב אנכי עמכם, תנו לי אחזת-קבר עמכם..." (שם כ"ג ד) — גר שהוא תושב. הפסוק בערי המקלט (במדבר ל"ה טו) — "לבני ישראל ולגר ותושב בתוכם תהיינה... למקלט", פירושו: ולגר, דהיינו, לתושב; כך גם "גר ותושב וחי עמך" (ויקרא כ"ה לה) — יש לעזור ולהחזיק גר ותושב (=גר תושב), כמו אחיך. בפסוק אחר שם בפרשת היובל, אנו מוצאים גם "גר ותושב" וגם "גר תושב": "וכי תשיג יד גר ותושב עמך, ומך אחיך עמו, ונמכר לגר תושב עמך..." (ויקרא כ"ה מז). מכאן רואים בבירור שזהו מושג אחד בשתי מילים (לא ו"ו חיבור), והצירוף יכול לבוא בו"ו ביאור או בלעדיה. אמנם השם "גר" מתפרש שם על הימגורים, כלומר, הזמניים (ולא על המוצא). וכן בבראשית (מ"ז ט), בדברי יעקב אל פרעה: "ימי שני מגורי", שפירושו — ימי שני נדודי בלא ישיבת קבע.

אפשר אם כך, שלפנינו שתי דוגות של חסרי נחלה, שהצטרפו למושג אחד: גר שהוא תושב, ותושב גר אשר אין לו נחלה. לכך מתכוונים הפסוקים שבפרשת היובל: "והקיתה שבת הארץ לכם לאכלה, לך

11. מלבד הגולות הנזכרות בסיפור עכסה בת כלב (יהושע ט"ו יט, שופטים א' טו), שמשמען מעיינות (מלשון גל, אף הוא שורשו גלל, וראה בפרק: עזרא... גמיר לעיל עמ' 188), אין עוד במקרא אלא גולות (= כותרות כדוריות) אלה, שבראשי העמודים. הגלגל שבראש מגורת הזהב (זכריה ד' ב-ג) אף היא אפוא כותרת, וכן גולת הזהב, אשר בקהלת (י"ב ו), במשמע כד עגול וכדורי, והוא משל לראש האדם.

12. סביר מאוד שמדובר כאן בכותרות פרוטו-אאוליות, שעיטורן עגול, וסיתותן בשני הצדדין מעוגל. הן מאפיינות את בנייני המלכות והפאר בימי בית ראשון, ראה י' שילה, קָדָם (סיכום חפירות עיר דוד) 11, ירושלים 1979, The Proto-Aeolic Capital. תודתי לד"ר אייל מירון על עזרתו. פירושו של אי"מ ז"ל תואם יפה לממצא ידוע זה.

ולעבדך ולאמתך, ולשכירך ולתושבך הגרים עמך" (ויקרא כ"ה ו); וכן "וגם מבני התושבים הגרים עמכם מהם תקנו [עבדים]" (שם מה). חשוב יותר הוא מעמדו של כל אדם, גם מישראל, אפילו הוא חשוב ונכבד ויש לו נחלה, ואפילו הוא מלך גדול כדוד – כשהוא עומד לפני ה': "והארץ לא תמכר לצממת כילי הארץ, כגרים ותושבים אתם עמדי" (שם כג) – גרים כמו תושבים, ארעיים וחסרי מעמד – וכך מפורש בתהלים (ל"ט ג): "כי גר אלכי עמך – תושב ככל אבתי"; ובדברי-הימים-א (כ"ט טו) בתפילת דוד לפני המלכת שלמה: "כגרים אנחנו לפניך, ותושבים ככל-אבותינו". פירוק המושג גר ותושב לתקבולת פירושו: כמו גרים אנחנו (כי=כמו), כמו תושבים, שהרי "כצל ימינו על-הארץ" (שם). (ט) "ויקרא יוסף את-שם הבכור מנשה, כי-נשני א-להים את-כל-עמלי ואת כל-בית-אבי" (שם מ"א נא) – (פירושו-תרגום בעזרת 'של' – נתקל בקשיים חמורים בגלל 'את-כל' השני ועוד, כפי שנתבאר לעיל בהערה 1). שוב ניתן 'האחד על-ידי שתיים', אם משום דרך הפיוט ואם לשם הבלטת העניין, או שניהם גם יחד: 'את כל עמלי, דהיינו (ובייחוד) את כל שבבית אבי; ברגיל, ידוע שאין דרכו של אדם לזכור את בית אביו אלא מצד הטוב שבו, ואילו יוסף בגלל סבלו, לא יכול להינתק מזיכרונות העמל, הצער והכאב, עד הולדת בנו.

כ) "... ואתנה לך את-לחם האבן והתורה והמצוה..." (שמות כ"ד יב) – 'את לוחות האבן, והם התורה והמצוה', או 'בהם התורה והמצוה'. (אפשר לפרש גם של התורה והמצוה, בפחות הבלטה). אכן ראה פירושי רש"י וראב"ע, שהמכוון בפסוק לעשרת הדברים והם התורה והמצוה (ראב"ע), אולם הם גם רומזים בדרך כללים ופרטים לכל תרי"ג המצוות (רש"י בדרך רס"ג).

פירושים אלה, לפי עניות דעתי, הולמים את דרכנו בפירוש ו"ו הביאור.

כא) "ראה קראתי בשם: בצלאל... ואמלא אתו רוח א-להים, בחכמה, בתבונה ובדעת ובכל-מלאכה" (שם ל"א ג, ל"ה לא) – בחכמה אשר [מסוגלת לדעת לעשות] בכל מלאכה, והוא צירוף ו"ו לביאור תחומה של הדעת (צירוף 'של' אפשרי רק בהשמטת האות ב' במילה ובכל).

ו"וין של ביאור יש בכל הכתובים הללו (ורק חלקן ניתן להמיר ב'של'). עוד רבות במקרא ו"וין לביאור, אך רבים גם הביאורים בלא ו"ו, ואין הבדל ביניהם, כאמור.

כב) אפשר להדגים זאת בשתי דוגמות ידועות של ביאור גם בלא ו"ו: (1) "תדשא הארץ דשא..." (בראשית א' יא), ואחריו ביאור של פירוט לדשא (מעטה הארץ) – כלומר – עשב... עץ פרי...; אף "עשה פרי למינו", לפשוטו של עניין, אינו אלא ביאור של "עץ פרי". רש"י, שלא גרס כאן פירוט אלא רק למעלה, בפירוט "דשא" על-ידי "עשב מזריע זרע", הפריד 'עץ פרי' לעצמו וצירף עשב אל דשא, כדי ללמדנו את ההבחנה החשובה בין שם כללי (דשא) לשם מפורט (עשב).

(2) הוא הדין בסמיכות השכיחה "כל-עוף כנף" (שם א' כא), "כל צפור כל-כנף" (שם ז' יד) ועוד, שפירושים: 'כל עוף/צפור – כלומר – (כל) בעל כנף'; כמו 'אהלי [בעלי] מקנה' – לעיל יז).

כג) דוגמה נוספת לביאור בלא ו"ו בפסוק: "... גם-אני נביא כמוך ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר השכבהו אתך אל-ביתך ויאכל לחם וישת מים – פחש לו" (מלכים-א י"ג יח) – "פחש לו" בלי ו"ו משמש הסבר לקודם, לנבואת השקר הסותרת את דבר ה' אשר נאמר לאיש הא-להים מיהודה – 'כלומר פחש לו'.

כד) "ועשית שנים פְּרָבִים זהב..." (שמות כ"ה יח), ואחריו: "וְעָשָׂה כְּרוֹב אֶחָד מְקַצָּה מִזֶּה, וכְּרוֹב-אֶחָד מְקַצָּה מִזֶּה..." (ט). 'ועשה' משמעו 'כלומר עשה' (על-פי הפירוט). וכן במנורה:

”ובמנרה ארבעה גבעים משקדים כפתריה ופרחיה“ (לד), ואחריו (לה): ”וכפתור“ — כלומר כפתור — ”תחת שני הקנים ממנה...“ (ובהמשך ו”ו חיבור רגילה).

כה) ”א-ל אמונה ואין עָוֹל, צדיק וישר הוא“ (דברים ל”ב ד) — כלומר, שאין בו עָוֹל¹³ (בוודאי אי-אפשר לפרש ’של אין עול‘); וראה לעיל (י”ג) ”ואין מספר“.

כו) ”ויאמר דוד אל-שואל רעה היה עבדך לאביו בצאן, ובא הארי ואת-הדוב ונשא שה מהעדר“ (שמואל-א י”ז לד) — ”ואת-הדוב“ דוד מוסיף לשם רבותא, כלומר, עם הדוב או: וגם הדוב (אפילו הדוב עמו)¹⁴; כוונתו ניכרת גם בהמשך (פס’ לה בלשון מדבר, לעומת פס’ לו — גם את-הארי גם-הדוב הכה עבדך...). זוהי בעצם ו”ו חיזוק ותוספת, שהתפתחה מתוך ו”ו החיבור, כפי שיוסבר להלן.

כז) ”... ויבחר-לו חמשה חלקי אבנים מן הנחל וישם אתם בכלי הרעים אשר-לו ויילקוט...“ (שם מ) — כלומר בילקוט — הילקוט הוא כלי הרועים. גם כאן אי-אפשר לפקפק בו”ו הביאור. כח) ”ושמואל מת ויספדו-לו כל-ישראל ויקברוהו ברמה ובעירו“ (שם כ”ח ג) — כלומר בעירו; רד”ק מנסה להסביר הדגשה הכרחית זו בכך שהיתה עוד רמה אחרת¹⁵, ולכן צריך לפרש: ’ברמה, דהיינו, בעירו‘. גם כאן קשה לראות פירוש אחר מאשר ו”ו הביאור.

כט) ”לכן כה אמר א-דני ה’: צר וסביב הארץ...“ (עמוס ג’ יא) — אויב, והוא סביב הארץ. גם פסוק זה מוכיח בעליל את קיומה של ו”ו הביאור, שאיננה חיבור רגיל, ואין לפרשה כחיבור רגיל. ל) ”ואעלה באש מחניכם ובאפכם, ולא שבתם עדי נאִם-ה“ (ד’ י), — ”ובאפכם“ במקום באפכם, לציון הרבותא, כלומר ’באפכם ממש‘; שכן העלאת הסירחון כשלעצמה מביאה אותו לאף. לפיכך יש כאן הדגשה יתרה באמצעות הו”ו.

לא) ”... ויסתמו את-כל-המעיינות ואת-הנחל השוטף בתוך-הארץ...“ (דברי-הימים-ב ל”ב ד). אי אפשר לסתום את כל הנחל (= הנחלים) אשר מחוץ לירושלים; אבל די בסתימת כל המעיינות שבאזור ירושלים (או אפילו רק בקדרון) כדי לסתום, כלומר לייבש על-ידי כך את ”הנחל השוטף בתוך הארץ“ — וזהו המשתמע מפסוקנו בדיוק: ”ויסתמו את-כל המעיינות“, כלומר (ועל-ידי כך) ”את הנחל השוטף...“ — זאת כדי למנוע את המים מחילות אשור העולים למצור. לפנינו ו”ו תכלית, שהתפתחה מתוך המשך הפסוק¹⁶. ו”ו זו משקפת ו”ו תכלית שהתפתחה מתוך ו”ו הביאור, והדבר יוסבר בהמשך.

13. אמונה (בלשון המקרא וגם בלשון חכמים) היא (במיוחד) יושר שניתן להאמין ולבטוח בו, וברוב המקרים בתחום שבין אדם לחברו. ”אנשי אמונה“ הם אנשים שאינם מדיבורם, שמילתם מילה, והן שלהם צדק (ראה בבא-מציעא מט), אך המושג התערער עד כדי היפוך ב”שטר אמונה“, שהוא שטר ביטחון שלא לוו עליו והפך למכשול (כתובות ט). וראה מאמרי: ’אמונה אל מול הפְּכִיחַ, בתוך על גבולות האמונה‘ (ירושלים תשס”ה, עמ’ 190-242). העורך.

14. הציור של נשיאת שה, ותיאור המאבק הולמים במיוחד את הדוב, כי האריה בדרך כלל אינו נושא שה חי. הדוב קם ועומד על רגליים אחוריות (”ויקם עלי“). אמנם היזקן’ מתאים יותר לארי. ייתכן שבעת המאבק עם הארי, הופיע הדוב וחסף שה. אפשר היה לחשוב שמדובר במקרים שונים, אבל פירוש זה איננו מתאים למילה ”ואת“.

15. היא כנראה ’הרמה‘ שבנחלת בנימין, ואילו עירו של שמואל נמצאת בהר-אפרים (שמואל-א א’ יט).

16. ”הנחל השוטף בתוך הארץ“ הוא, קרוב לוודאי, תעלת השילוח, שקדמה לנקבת חזקיהו, וממנה השקו את עמק הקדרון. הטית הגיחון אל נקבת חזקיהו גרמה להתייבשות הקדרון, ממעיין הגיחון ועד למוצא החדש של המים, מתחת לבריכת השילוח. ראה: עי מור, ספר ירושלים תקופת המקרא, ירושלים תשי”ס עמ’ 212-214.

(לב) "והבל הביא גם-הוא מבכרות צאנו ומחלבהן" (בראשית ד' ד) — נפרש: 'מבכרות צאנו, דהיינו מחלבהן' (שהרי את החלבים בלבד הקטיר) — ולא נקבל את היפוך סדר המילים,¹⁷ כלומר, 'מחלבי בכורות צאנו' (שמחייבת השמטת מ'הן במילה 'ומחלביהן', למעשה).

(לג) "וישע ה' אל-הבל ואל-מנחתו" (שם) — אל הבל, כלומר, אל מנחתו. רוצה לומר לא היה כאן משוא פני האדם (הבל) חלילה, כי אם פניה 'עניינית' אל מנחתו — כך רומזת התורה, אם גם אינה מפרשת את המניע לרצון ה' יתברך. רמז זה לא יגיע לתודעתנו, אם נפרש "בפשטות", תוך הקדמת מנחתו, והשמטת הכינוי ו' והמילה אל, כאילו כתוב: 'ויישע ה' אל מנחת הבל'. אין לפגום כך בדקויות הכתוב.

(לד) "אודה ה' בכל-לבב בסוד ישרים ועדה" (תהלים קי"א א) — ישרים והם עדה — או: ישרים דהיינו עדה. שוב ניתן כאן [עניין] אחד על-ידי [מילים] שתיים: לא בפני ישרים יחידים, אף לא בפני עדה סתם; כ"אם בסוד ישרים המלוכדים כעדה, או עדה שכולה ישרים. בהגדרת המושג המכוון על-ידי שני המושגים המרכיבים אותו אין מוקדם ומאוחר, כפי שהסברנו לעיל בראש הפרק. גם על הנטייה בלשון השירה המקראית להפריד מושג לשני מרכיביו עמדנו (לעיל ד). כללו של דבר: ו'ו הביאור מפרשת כתובים רבים ומבהירה אותם, והיא שכיחה יותר משנוטים לחשוב בדרך כלל.

ו'ו החיבור כו'ו של זהות (כ' החיזוק במשלי הזהות בתוספת ו'ו)*

עוד היתה בלשון המקרא דרך אחרת למשילת משל, על-ידי הבאת הנמשל ב-ו'ו המחברת אותו אל המשל, כגון: "מים קרים על-נפש עיפה (= צמאה), ושמועה טובה מארץ מרחק" (משלי כ"ה כה). הואיל ואין ו'ו החיבור מחברת אלא יסודות שווים (שם לשם, פעל לפעל, משפט למשפט) נוצר שוויון בין 'שמועה' ובין 'מים', ולא מן הצד הפורמלי בלבד. בחיי יום-יום לא יעלה על הדעת לחבר שני שמות כאלה, לפי שרחוקים הם זה מזה בעניינם; אולם היצירה הפיוטית מסוגלת לדלג על מרחקים רבים, ולקרב אף לזהות את הרחוקים. די לה להציג את ו'ו החיבור כו'ו של זהות, שהרי זו יוצרת שוויון (לא רק דמיון), כאילו אמרנו: 'מים קרים על נפש עיפה, ושמועה טובה מארץ מרחק — היינו הך!'. ואמנם, לצורך האפקט הפיוטי המכוון — היינו הך. נמצא, כוחה של ו'ו החיבור (= ו'ו הזהות), ככוחו של צמד 'כ"כ' ('פמוני פמוך, פעמי פעמך, פסוסי פסוסין', מלכים-א כ"ב ד), ודווקא לגבי שמות רחוקים זה מזה, רחוקים בעניין ורחוקים במשפט.

בצד הדרך הזאת הלך גם החיבור האסינדיטי (= הרופף). הלוא כה טבעה של השירה: מה שניתן להביע על-ידי ו'ו החיבור (= ו'ו הזהות), ניתן להביע גם בלעדיה. כך: "נזם זהב באף חזיר, אשה יפה וסרת טעם" (= חסרת לב ושכל, י"א כב). דרך זו אף תיראה לנו היום טבעית יותר להבעת השוויון, שכן ההפסק הנוצר במקום ו'ו החיבור (= ו'ו הזהות) מתמלא בתודעתנו אוטומטית בסימן השוויון. אף-על-פי-כן, דרך שניונית היא זו בשירה, הבנויה על היסוד הטבעי של קיום חיבור רגיל.

17. שלוש הדוגמות האחרונות (לג-לה), הובאו אצל פרופ' לוי בשם ד"ר יוסף מילר (לעיל הערה 1). בפסוקים אלה ניתן לראות כי גם לאחר הנחת ו'ו הסמיכות, אין הם מתישבים לשיטתו אלא על-ידי סירוס סדר המילים. ו'ו הביאור מפרשת אותם כלשונם.

* מתוך 'כ' רבת הפנים' פרק ח'.

היא מגוונת יסוד זה על-ידי השמטת החיבור הרגיל, למען אֶפְקֵט פיוטי. מכל מקום שתי אפשרויות אלה משמשות בשירת המקרא תחליף למילת היחס ('כ - כמו') במשפטים ארוכים, דווקא להבעת זהות תמונותיהם — במיצוע ו"ו הזהות ובלעדיה, היינו הך.

קיום שתי האפשרויות האלה כתחליף, זו בצד זו, הוליד דרך שלישית, על-ידי עירובן בדרך הפשוטה של 'כ-כ'. התחושה היא, שהשמטת שתי מילות היחס מביעה את שמביעות המילות בקיומן, ובמקביל אליה ניתן גם להוסיף ו"ו הזהות. מכאן עלתה האסוציאציה, שגם בקיום המילות ניתן להוסיף ו"ו הזהות. בדרך העירוב נוצרו אפוא משלים מעין: "ככחי אז, וככחי עתה" (יהושע י"ד יא), להבלטה נרגשת של השוויון במקרים הדורשים אותו ביותר — שכן מי יאמין, כי כלב בן יפונה בן 85 כוחו כשל בן 40 ממש?; נוצרה אפוא התחושה, שהוספת ו"ו הזהות תחזק את רושם השוויון המוחלט ותסלק כל ספק. היום היינו אומרים, בהוספת הסגר, 'כך-כן, בדיוק כך!'. כך אנו שומעים גם בשמואל-א (ל' כד) מפסק-דינו של דוד: "ומי [זה] ישמע לכם לדבר הזה [?!], כי [=אכן!] פֶּחֶלֶק היורד במלחמה וְכַחֲלֵק הישב על-הכלים". כוונתו להוציא כל ספק מלב הלוחמים, כי 'חלקם של אלה יהיה שווה בדיוק לחלקם של אלה (וכ=כן! בדיוק נמרץ); בלא צל של ספק הובהרה לנו כוונה זו על-ידי 'וכ' (ו"ו זהות+כ=כן), ורק מחשש, שמא לא תובהר דִּיה גם ללוחמים, הוסיף דוד משפט פסקני קצר: "יחדו יחלקו" (= במידה שווה!) (יתחלקו).

כאן ארשה לעצמי לשוב ולנגוע בפסוק הקשה שבנחום (א' י), שפירשתי במקום אחר¹⁸. פירושי, "עַד" = "עולם, נצח", סילק את כל הקשיים מן הפסוק, משהכרנו בו את מבנה הדימויים. שם גם רמזתי בקצרה על הדימוי המיוחד במילה 'וכ'; עתה נוכל להבהיר את תוכנה המיוחד.

"כי (= כמו) עַד-סִירִים (= קוצי-עד) סִבְכִים — וְכִסְבָּאִים סְבֹאִים אֶפְלו — כְּקֵשׁ יֵבֶשׁ מֵלֵא" — הפסוק מביא את הנמשל בין שני משלים: 'סבואים בסבאם אֶפְלו (= שיכורים בשכרותם פְּלו)' דומים הם — (1) 'כסירי-עד (= כקוצי-עד) סבוכים'; (2) 'כקש יבש מֵלֵא'. לא קשה להכיר פה שוב משל-זהות, הפעם לא בצמד, כי אם במשלש [יוצא דופן!], כאשר 'כִּי-הַדְמִיּוֹן מְזַהֵה את הנמשל עם משל (1) מזה, ועם משל (2) מזה. שני המשלים, בהשלימם זה את זה, מקנים הידור רב למאכולת האש הנאחזת פתאום, מתלקחת מהר ומתפשטת בציריות.

אך נמשל יש גם ו"ו החיבור (= ו"ו הזהות), כדי להוציא כל ספק מן הלב, והוא העיקר מצד העניין: "וְכִסְבָּאִים" (= וכסבאם) — כך בדיוק יאופלו השיכורים, שכבר אנו רואים אותם משולבי זרועות בשכרותם, כסבך קוצים וכקש יבש'. ותן דעתך, האש אינה נזכרת כלל. די לנו בניצוץ הטמון בפועל "אֶפְלו", בצורתו הידועה לכל קורא במקרא.

מיד בהמשך נבואת נחום יש פסוק קשה אחר (יב): "כֹּה אָמַר ה': אִם-שְׁלָמִים וְכֵן רַבִּים וְכֵן נִגְזְרוּ וְעָבְרוּ, וְעַתָּה לֹא אֶעֱנֶה עוֹד". הרבה התלבטו בו והרבה 'תיקנו' בו, ללא הועיל. והנהו נפתר על-נגלה, אם נשים לבנו לשתי תופעות שהובהרו:

(1) ו"ו החיבור (= ו"ו הזהות) עם מילת הדימוי 'וכן' באה לחזק את הדיוק שבזהות התופעה הנמשלת לתופעת המשל. לכן אם אותה רבותא של דיוק נחוצה בשתיקה, תבוא הו"ו פעמיים; (2) 'כן' היא צורתה המלאה של 'כ'. לאמור, לפנינו שריד, יחיד במינו, של תבנית ההשוואה המקורית, 'כן... כן... עם ו"ו הזהות: "וכן רבים — וכן נגזרו". לשון נחום דומה מאד אפוא ללשון הושע: "כְּרָבָם, כֵּן חֲטָאוּ לִי", (ד' ז = 'ככל שרבים הם, גדולים וחשובים, כך הם חוטאים יותר'),

18. ראה בפרק עַד-עַקְרָה=עַקְרַת-עַד (ילדה שבעה), ותפילת חנה, לעיל עמ' 154.

אך נחום בא לדייק עוד יותר, למען הרושם הנדרש כאן: 'ככל שירבו [יותר], כן יחלפו מהר [יותר] מן העולם; המדובר באותם עריצי אשור, שיאכלו כקוצי-עד וכקש יבש, בפסוק י. בהמשך פס' יב בא הביטוי — "ועָבַר" — והוא מקרא קצר, כלשון רש"י (או משפט סתמי, כלשונו היום) — המילה הקצרה האחת אומרת: 'ומיד יחלוף הכל'. שני משפטי תנאי קצרים בתכלית הקיצור קובעים שתי הנחות מכאיבות ביותר וממושכות ביותר, ו"אם" של הראשון ישרת עצמו ואת האחר עמו: (1) 'אם-שְׁלָמִים הם בני אשור, היינו חיים בשלום ובשלווה, אם שְׁלוֹוִים היו עד-כה'..., (2) 'ואם עיניתיך קשה כל כך עד כה'... — 'עתה יבוא המִפְנָה, מהר, מיד — ככל שירבו, כך ייעלמו!'. הפסוק כולו מלא מתח דרמתי, וצמצום הלשון מגבירו¹⁹.

ו"ו החיזוק והתכלית ולעומתה ו"ו המִפְנָה, ו"ו הניגוד והתנאי < ו"ו ההיפוך*

לפנינו דוגמות של ו"ו הביאור המתפתחת ל-ו"ו תוספת וחיזוק (= גם, ובאמת, וכדומה), ומאידך מתפתחת ל-ו"ו של מִפְנָה או של ניגוד ותנאי (= אם, אבל, אז, וכדומה). ו"ו המִפְנָה, וכמוכח ו"ו הניגוד, יש להן קרבה מסוימת ל-ו"ו ההיפוך, והיא מעין שלב מעבר לקראתה. התפתחות זו מסתברת אם נניח ביסודה את ו"ו הביאור, ונראה את שלוש הדרכים האפשריות לביאור: זהות (כמו בפרק דלעיל), הרחבה תוספת וחיזוק, או הגבלה, צמצום וניגוד²⁰.

19. עוד על פרטים אחדים המקשים את ההבנה. "נגזו", הוא נפעל מן 'גזו = חלף', יש בו דגש בו' הטעון הסבר על רקע רחב, ואין כאן מקומו. (ראה בפרק דגש תמוה לא קל, לעיל, עמ' 147). ו"ו של "וכן נגזו" משמשת גם כמין ו"ו ההיפוך לגבי שני הפעלים שלאחריה (מעין עתיד, שכבר התגשם). משפט התנאי הקצר "ועֲנַתְךָ" — הכתיב החסר שבחסר מוסיף נופך משלו — יוצר הפסק גדול, שמתמלא מעט בהשלמת "אם" מן הרישא, מן הצד הפורמלי-תחבירי, שפירושו מצד העניין 'אם עד כה עיניתיך'. מבחינה אמנותית יעלה את כל העבר בזיכרון לרגע אחד, עד שיידחף באחת לתהום הנשייה.

טעמי המקרא סותרים לכאורה את תפיסת משפט הזיהוי "וכן רבים וכן נגזו". אולם לא סתירה יש כאן, כי אם לקח מעניין על דרכי הטעמים. הרי כאן שילוב מעניין בין השורות, מצד התחביר והמשמע, עם שמירת יחידות המשקל בשורות. הפסוק בנוי 3:3+3 (אחרי הפתיחה בת 3 גם היא) — הצלע האחרונה, 3+ (תָּר), עשויה להקביל אל 3 גם אל 4: "אם-שְׁלָמִים וכן רבים | וכן נגזו ועָבַר | ועֲנַתְךָ, לא אֶעֱנֶךָ עוד" ("לא" ו"עוד" מהווים יחד יותר מאחד). גם בעלי המסורה התקשו, כנראה, בתוכן הכתוב, וביקשו לשמור בטעמים על מקצב הקריאה, כפי שקיבלוהו בקריאה האמנותית.

הניב הידוע 'שְׁלָמִים וכן רבים', או 'רבים וכן שלמים' (=ציבור רב במניינו ושלם בכניינו), מקורו אָפּוּא בפירוש המעורפל של הפסוק, כפי שנתקבל בעם. אכן צורת הבינוני "רבים", עם שילוב התוכן האמור, מניחה לראותה כעין המשך ל"שְׁלָמִים". (קריאת המשקל על-פי הטעמים מותירה לצלע הראשונה את תיאור כוחה של המעצמה האשורית, לצלע המרכזית את קריסתה והעלמה, ולצלע החותמת, המוארכת, את נחמת ישראל).

* הדוגמות נלקטו על-ידי אבי מורי ז"ל על פיסות נייר מחוברות במהדק, ואותן הצמיד לנושא של ו"ו הביאור.

20. שמעתי טענה נגדית, ולפיה — אם ו"ו יכולה להביע כל משמע, גם של חיבור, גם של ביאור, גם של חיזוק והרחבה, גם של הגבלה, צמצום וניגוד, עד כדי ו"ו ההיפוך, פירוש הדבר שהיא איננה מביעה שום דבר, אלא רק מציבה זה לצד זה את האיברים והמשמעות עולה מן ההקשר (ד"ר יוסי עופר בשם פרופ' גדעון גולדנברג). אולם, בכל ביטוי שיש לו יותר ממובן אחד המשמעות עולה מן ההקשר, ובפרט בו"ו הזהות והביאור, כאשר לעיתים אנו מוצאים אותה משמעות גם בלי ו"ו. אי"מ ז"ל נתן בידינו הסבר פסיכולוגי-לשוני של ההתפתחות אשר הובילה את הו"ו ממשמע הזהות והביאור, אל שני הכיוונים ההפוכים. ו"ו החיבור ולעומתה ו"ו ההיפוך מגלות לנו את שני הקצוות של התופעה הכוללת. בשיטה המקובלת, יש רק קביעה שרירותית של ו"ו בשני המובנים ההפוכים, ללא פשר.

א. ו"ו תוספת וחיזוק —

(1) ו"ו במשמע: ובאמת —

במדבר ה' יד: "ועבר עליו רוח־קנאה וקנא את־אשתו — והוא נטמאה..." =
ובאמת היא נטמאה... (וראה להלן ו.).

(2) ו"ו במשמע: ובאמת או הלוא

בראשית כ"ז לו: "... הכי קרא שמו יעקב — ויעקבני זה פעמים..."! = ובאמת עקב
אותי; או: הלוא עקב אותי — זה פעמיים!

(3) ו"ו במשמע: גם —

במדבר י"ד כד: ועבדי כלב... והביאתיו אל־הארץ אשר־בא שמה — וזרעו יורשנה"
= כלומר גם זרעו יורישנה (כמו גם ברוך יהיה, בראשית כ"ז לג),
או: וגם יורישנה על־ידי זרעו.

דברים ט' יט-כ: "אשר קצף ה' עליכם להשמיד אתכם... ובאהרן התאנף ה' מאד
להשמידו ואתפלל גם־בעד אהרן..." = כלומר גם באהרן התאנף ה'
מאד, ועל כן התפלל משה "גם־בעד אהרן".

דברים ט' כב: "ובתבערה ובמסה ובקברת התאוה מקצפים הייתם את־ה'" = כלומר
גם בתבערה, גם במסה וגם בקברות התאוה...

(4) ו"ו במשמע: אשר (ו"ו תכלית או תוצאה)

במדבר ה' ב: "צו את־בני ישראל וישלחו מן־המחנה כל־צרוע..." = כלומר אשר
ישלחו מן המחנה כל טמא.

במדבר ט' ח: "ויאמר אלהם משה, עמדו ואשמעה מה־יצוה ה' לכם" = עמדו עד
אשר אשמעה.

במדבר י"ז ב: "אמר אל־אלעזר... ויָרָם את־המחנת מבין השַׁרְפָּה..." = אשר ירים
את המחנות.

ב. ו"ו המפנה²¹

במשפטי תמיהה במקרא אנו מוצאים ו"ו שראוי לכנותה ו"ו המפנה — מפנה מהנחה של
עובדת־אמת למסקנה אבסורדית, מעין דבר והיפוכו. ו"ו זאת היא הפותחת את התמיהה:

יונה ד' י-יא: "אתה חסת על־הקיקיון... ואני לא אחוס על־נינוה..."?

איוב ב' י: "... גם את־הטוב נקבל... ואת־הרע לא נקבל"?

שופטים י"א כג: "ועתה, ה' א-להי ישראל הוריש את־האמרי מפני עמו ישראל —
ואתה תירשנו"?

שופטים י"ד טז: "... הנה לאבי ולאמי לא הגדתי — ולך אגיד"?

שמות ח' כב: "... הן נזבחה את־תועבת מצרים לעיניהם — ולא יסקלנו"?

21. מתוך 'כ' רבת הפנים' פרק י"ט.

שמואל-א כ"ד יט: "וכי-ימצא איש את איבו — ושלחו בדרך טובה(?) — וה'²² ישלמך טובה תחת היום הזה אשר עשיתה לי".

איוב י"ב ב: ²³ "אמנם כי אתם-עם (= רבים) — ועמכם תמות (= שלמות) חכמה?"
איוב ו' יג: "האם אין עזרתי כי (= אם אין עזרה לי מעצמי) — ותשיה נדחה ממני?" (= הגם כל תושיה אחרת, עזרת אחרים, מנועה ממני?)
בראשית כ"ט טו: "... הכי-אחי אתה — ועבדתני חנם?"²⁴

ג. ו"ו ניגוד ותנאי ²⁵ —

(1) ו"ו במשמע: אם —

שמות ג' יט: "... כי לא-יתן אתכם מלך מצרים להלך — ולא ביד חזקה". כלומר — אם לא ²⁶ ביד חזקה = אלא ביד חזקה.

(2) ו"ו במשמע: אבל —

בראשית ד' ז: "הלוא אם-תיטיב שאַת, ואם לא תיטיב לפתח חטאת רבץ" = אבל אם לא תיטיב...²⁷

בראשית י"ח כא: "אֲרַדְהָנָא וְאֶרְאֶה הַכְּצַעְקָתָהּ הַבָּאָה אֵלַי עִשׂוּ | פְּלֶה — וְאִם-לֹא אֲדַעָה" = אבל אם לא — אֲדַעָה²⁸. וראה בראשית י"ז יז: "ואם- שרה הבת-תשעים שנה תלד?" שניתן לפרשו כתוספת וחיזוק, כלומר: 'ויתר על כן (של איש בן מאה שנה ייוולד בן) — עוד תלד בת תשעים?' וכך פירשו ראב"ע, רד"ק, וכעין מה שפירש הרמב"ן. אך ניתן גם לפרשו כהקבלה למשפט תנאי מרומז ²⁹ בתחילת הפסוק

22. בפסוק זה ו"ו המפנה פותחת פעמיים, להדגשת גודל התמיהה: "וכי-ימצא איש את איבו — ושלחו בדרך טובה?!".
הו"ו השלישית היא ו"ו הניגוד — "והי' ישלמך טובה...", וראה להלן.

23. לפירוש פסוק זה, ראה כ"י רבת הפנים, פרק כ"ח.

24. הטון שבו מתנגנת התמיהה מדגיש גם את ו"ו המפנה.

25. דוגמה נוספת מפרשנות חז"ל: "מי א-ל כמוך נשא עון... ועבר על-פשע..." (מיכה ז' יח) — לפי פשוטו, כמוכן, הן שתיים ממידותיו של הקב"ה, אבל רבא (ראש-השנה י"ז ע"א) עשה את הפסוק אסמכתא לרעיון של חז"ל — כל המעביר על מידותיו מעבירין לו על כל פשעיו, שנאמר: "נשא עון ועבר על-פשע" — למי נושא עון? למי שעובר על פשע — רבא מפרש, אס-כן, את הפסוק בעזרת ו"ו הביאור כשהיא באה גם להגביל, גם לפרש ולהוסיף תנאי: נושא עון ובתנאי שעובר על פשע. (אפשר לפרש את הו"ו בפסוק גם כמוכן של — נושא עון של עוברים על פשע, אך הוא דחוק).

26. במשמע זה של תנאי הביא א"מ ז"ל רק דוגמה זו (ועוד אחת ממדרש חז"ל), וזה נראה רופף. א"מ ז"ל הלך כאן עם פירושו הראשון של רש"י ('ילא-יתן אתכם מלך מצרים להלך — אם אין אני מראה לו ידי החזקה!'). אולם מסתבר לעני"ד דווקא פירוש רש"י ורמב"ן ('ולא מתוך יד חזקה שלו' — עד שאשלח ידי'), ואף פירוש רש"י ('ולא ביד חזקה בפעם אחת') — כלומר: 'גם לא ביד חזקה'. בדרך זו ישמש הפסוק דוגמה נוספת לו"ו החיזוק (לעיל סעיף א.), ומשמע התנאי נופל. אבל ראה משמעי תנאי נוספים בהמשך (3), וגם בסעיף ו.

27. וראה פירוש הפסוק כולו במאמר תנאי כפול מקוצר, לעיל עמ' 171.

28. כאן פירש א"מ ז"ל לפי הפירושים המקובלים לפסוק זה. אבל בפרק 'מדבר-בעדו' פירש א"מ ז"ל את הפסוק אחרת (ראה לעיל עמ' 66-75), וזו הו"ו של 'ואם-לא' במשמע של 'אוי' — האם עשו "כצעקתה" או אם לא.

29. וראה עוד בפרק תנאי כפול מקוצר, לעיל עמ' 171.

- ("ויאמר בלבו [אם אני —] הֲלֹכֵן מאה־שנה יוֹלֵד? ואם־שרה —
הבת־תשעים שנה תלד?"), כפירוש רש"י.
בראשית כ' ז: "ועתה השב אשת־האיש כִּי־נביא הוא...³⁰ ואם־אינך משיב דע כִּי־
מות תמות..." = אבל אם אינך משיב...
בראשית מ"ב טז: "שלחו מכם אחד ויקח את־אחיכם, ואתם הֲאִסְרוּ ויִבְחֲנוּ דְבַר־יִכָּם
האמת אתכם — ואם־לא, הֲיִי פִרְעָה כִּי מִרְגְּלִים אַתֶּם" = אבל אם
לא, הֲיִי פִרְעָה...
שמות י"ג יג: "וכל־פטר חמור תִּפְדֶּה בִשָּׂה — ואם־לא תִּפְדֶּה וְעַרְפְּתוּ, וְכָל בְּכוֹר
אָדָם בְּבִנְיָךְ תִּפְדֶּה" = אבל אם לא תִּפְדֶּה... אבל כל בְּכוֹר אָדָם בְּבִנְיָךְ
— תְּמִיד — תִּפְדֶּה. בפסוק המקביל (שמות ל"ד כ) אין ו"ו בצלע
השלישית ("כל בְּכוֹר בְּנִיךְ תִּפְדֶּה"), והניגוד מושג על־ידי ההפסק בין
פטר חמור לבְּכוֹר אָדָם.
שמות כ' כא־כב: "מִזְבַּח אֲדָמָה תַעֲשֶׂה־לִּי... ואם־מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה־לִּי לֹא־תִבְנֶה
אֶתְהֶן גִּזִּית... " = אבל אם מִזְבַּח אֲבָנִים תַעֲשֶׂה לִּי... (לא תניף עליו
חרב).
שמות כ"א ב, ה: "... שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד, וּבִשְׁבַעַת יֵצֵא לְחַפְשֵׁי חָנָם... — ואם־אָמַר יֹאמֵר
הַעֲבָד... לֹא אֶצֵּא חֲפְשִׁי... " — שֵׁשׁ שָׁנִים יַעֲבֹד, וְאִילּוּ בִשְׁבִיעִית יֵצֵא
לְחַפְשֵׁי — אֲבָל אִם אָמַר יֹאמֵר הַעֲבָד...
במדבר ג' מה־מז: "קַח אֶת־הַלְוִיִּם תַּחַת כָּל־בְּכוֹר בְּבִנֵי יִשְׂרָאֵל... וְהִירִדִי הַלְוִיִּם אֲנִי ה'.
וְאֵת פְּדוּיֵי הַשְּׁלוּשָׁה וְהַשְּׁבַעִים וְהַמֵּאָתִים הָעֹדְפִים עַל־הַלְוִיִּם מִבְּכוֹר
בְּנֵי יִשְׂרָאֵל. וְלִקְחַת חֲמֵשֶׁת חֲמֵשֶׁת שְׁקָלִים לְגִלְגַּלְתָּ... " = אֲבָל אֵת
פְּדוּיֵי הַשְּׁלוּשָׁה וְהַשְּׁבַעִים וְהַמֵּאָתִים... [מה תַעֲשֶׂה לָהֶם? — וְלִקְחַת
חֲמֵשֶׁת חֲמֵשֶׁת שְׁקָלִים לְגִלְגֹּלְתָּ. — וְשִׁים לָב: פְּסוּק מו ("וְאֵת
פְּדוּיֵי...") חֲסַר נושָׂא וְנושָׂא. ו"ו שֶׁל "וְאֵת פְּדוּיֵי" קִשָּׁה לְהַבִּינָה
כְּהַמְשֵׁךְ הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם מִשּׁוּם שֶׁלִּקְחָה שֶׁל מִמֶּנּוּ אֵינָה הוֹלֵמַת אֵת
הַפְּסוּק בְּהַמְשֵׁךְ לְקוֹדְמוֹ — הַלּוֹא אֵת הָעוֹדְפִים אֵין לִקְחַת, וְלִקְחַת
הַכֶּסֶף מוֹפִיעָה בַּפְּסוּק מִזֶּה — וְנוֹסֵף לַכֶּסֶף הַפְּסוּק הַקּוֹדֵם "וְהָיוּ לִי
הַלְוִיִּים אֲנִי ה'" מִפְּרִיד. אֲךָ יֵשׁ לְהַבִּין אֵת הו"ו כִּי־אֲבָל, וְכַהֲנָה
לַפְּסוּק מִזֶּה שֶׁמְשַׁלֵּם אֵת הַלִּקְחָה בְּהֵם בְּלִקְחַת הַכֶּסֶף.
במדבר ה' ז־ח: "... וְנָתַן לְאִשֶּׁר אִשָּׁם לוֹ. — וְאִם־אֵין לְאִישׁ גָּאֵל לְהַשִּׁיב אֶת־הָאִשָּׁם
אֵלָיו, הָאִשָּׁם הַמוֹשֵׁב לָהּ לְכַהֵן... " = אֲבָל אִם אֵין לְאִישׁ גּוֹאֵל...
במדבר ה' יט־כ: "... וְאִם־לֹא שְׁטִית טָמְאָה תַּחַת אֵישׁךָ, הֲנִקִּי מִמִּי הַמְרִים הַמְאָרְרִים
הָאֵלֶּה. — וְאֵת כִּי שְׁטִית... " = אֲבָל אֵת כִּי שְׁטִית (וְרָאָה לְהִלֵּךְ ו.).
במדבר י"א יד־טו: "לֹא־אוּכַל אֲנִכִּי לְבַדִּי לְשַׂאת אֶת־כָּל־הָעָם הַזֶּה כִּי כְבֹד מִמֶּנִּי. —
וְאִם־כָּכָה אֵת עֲשֶׂה לִּי... " = אֲבָל אִם כָּכָה אֵתְהָ עוֹשֶׂה לִּי...

30. "... ויתפלל בעדך וחייה" — אז יתפלל בעדך, וראה להלן.

במדבר ל"ג נה: "ואם-לא תורישו את-יבשבי הארץ מפניכם... וצררו אתכם..." = אבל אם לא תורישו את יבשבי הארץ... אז יצררו אתכם... (וראה להלן). דברים י"א י-יא: "... לא כארץ מצרים הוא... והשקית ברגלך כגן הירק — והארץ... ארץ הרים ובקעת למטר השמים תשתה-מים" = אבל הארץ, ארץ הרים ובקעות שותה מטר שמים.

דברים כ"ד יב: "ואם-איש עני הוא, לא תשכב בעבטו. השב תשיב לו את-העבוט כבוא השמש..." = אבל אם איש עני הוא... רות ג' יג: "... אם-יגאלך טוב יגאל, ואם-לא יחפץ לגאלך, וגאלתיך אנכי, ה' ה'..." = אבל אם לא יחפץ, וגאלתיך אנכי... רות ד' ד: "אם-תגאל גאל — ואם-לא יגאל הגידה לי... ואנכי אחריך" = אם תגאל גאל, אבל אם לא יגאל... דברי-הימים-א דברי-הימים-א כ"ח ט: "ואתה שלמה-בני דע את-א-להי אביך ועבדו בלב שלם ובנפש חפצה: אם-תדרשנו ימצא לך — ואם-תעזבנו יזניחך לעד" = אם תדרשנו ימצא לך, אבל אם תעזבנו יזניחך לעד.

(3) ו' במשמע: אז

במדבר ה' ז: "איש אר-אשה כי יעשו מכל-חטאת האדם... — והתנדו את-חטאתם אשר עשו..." = כי יחטאו — אז יתנדו; הו' כנגד כ"י, וזו תשובת התנאי".

במדבר י' ד: "ואם-באחת יתקעו — ונועדו אליך הנשיאים..."; אם יתקעו בחצוצרה אחת — אז נועדו (= ייוועדו) הנשיאים.

(4) שתי ו' ו' במשפט תנאי שלם במשמע אבל/אז³¹ (תנאי כפול):

בראשית כ"ד ח: "ואם-לא תאבה האשה ללכת אחריך — ונקית משבעתי זאת..." = אבל אם לא תאבה האשה ללכת אחריך — אז ניקית משבועתי. בראשית כ"ד מא: "... ואם-לא יתנו לך — והיית נקי מאלתי" = אבל אם לא יתנו לך — אז תהיה נקי מאלתי.

בראשית ל"ד טו, יז: "אך-בזאת נאות לכם, אם תהיו כמנו להמל לכם כל-זכר... ואם-לא תשמעו אלינו להמול — ולקחנו את-בתנו והלכנו" = אבל אם לא תשמעו אלינו להמול — אז נקח את בתנו... ויקרא כ"ז כז: "... ואם-לא יגאל — ונמכר בערכך" = אבל אם לא יגאל — אז ימכר בערכך.

במדבר ט"ז כט-ל: "אם-כמות כל-האדם ימתון אלה... לא ה' שלחני. — ואם-בריאה יברא ה' ופצתה האדמה את-פיה, ובלעה אתם ואת-כל-אשר להם, וירדו חיים שאלה — וידעתם כי נאצו האנשים האלה את-ה'" = אבל אם בריאה יברא ה' — אז תדעו... ("ובלעה... וירדו...") לריבוי — גם בלעה, גם ירדו שאולה).

31. משמע זה הוא בעצם צירוף של שני המשמעים הקודמים.

דברים כ"ב כה: "ואם-בשדה ימצא האיש את-הנעך המארשה והחזיק-בה האיש ושכב עמה — ומת האיש אשר-שכב עמה לבדו" = אבל אם בשדה ימצא אותה האיש (וגם יחזיק בה בכוח, וגם ישכב עמה) — אז ימות האיש לבדו.

דברים כ"ה ז: "ואם-לא יחפץ האיש לקחת את-יבמתו — ועלתה יבמתו השערה אל-הזקנים" = אבל אם לא יחפוץ האיש לקחת את יבמתו — אז תעלה יבמתו אל השער, למשפט הזקנים.

רות ג' יג: "והיה בבקר אם-יגאלך טוב יגאל — ואם-לא יחפץ לגאלך, וגאלתיך אנכי חיה-ה'" = אם יגאלך [הגואל]³², טוב יגאל. אבל אם לא יחפוץ לגאלך — אז אגאלך אנכי...

ד. במקרים רבים אין הו"ו באה כניגוד לקודם, ובכל זאת יש בה ניגוד, כהכנה להמשך. כך נמצא ו"ו ראשונה פותחת משפט טפל או משפט תנאי, כהכנה למשפט העיקרי שגם הוא פותח בו"ו.

במדבר י"ד יג-טו: "ויאמר משה אלה' — ושמעו מצרים כיהעלית בכחך את-העם הזה מקרבו. — ואמרו אל-ישוב הארץ הזאת — שמעו כיהאתה ה' בקרב העם הזה, אשר-עין בעין נראה אתה ה', ועננך עמד עליהם, ובעמד ענן אתה הלך לפניהם יומם, ובעמוד אש לילה. והמתה את-העם הזה כאיש אחד — ואמרו הגוים אשר-שמעו את-שמעך לאמר: מבלתי יכלת...".

כלומר: ושמעו מצרים = ועתה כאשר ישמעו המצרים אשר (כי=אשר) העלית את העם מקרבם [מקרא קצר — וכשישמעו את מה שקרה] — אז יאמרו [זאת] אל ישוב הארץ הזאת [אשר] שמעו כי אתה ה' בקרב העם הזה... ובפסוק טו "והמתה את העם הזה..." כלומר — ועתה אם תמית את העם הזה... אז יאמרו הגוים אשר שמעו את שמעך, מבלתי יכולת...³³.

ועוד באותה פרשה —

במדבר י"ד לא: "וטפכם אשר אמרתם לבזו יהיה — והביאתי אתם, וידעו את-הארץ אשר מאסתם בה" = ועתה טפכם אשר אמרתם לבזו יהיה — עוד אביא אותם אל הארץ.

במדבר שם, לו-לז: "והאנשים אשר-שלח משה לתור את-הארץ — וישבו ויילינו עליו את-כל-העדה להוציא דבה על-הארץ. — וימתו האנשים מוצאי דבת-הארץ רעה, במגפה לפני ה'" = ועתה האנשים ששלח משה לתור את הארץ — עוד חזרו והסיתו את כל העדה — אז מתו במגפה לפני ה'.

32. מדרש חז"ל (רות-רבה פרשה ו' ה, תנחומא בהר ח'), רואה ב"טוב" את שם הגואל, אחי אלימלך — כמו שיש "ארץ טוב" ו"איש טוב" (שופטים י"א ג; שמואל-ב י' ו), וראה בפירושו של ראביע.

33. לפסוקים אלה הסבר מקיף יותר, ושונה בפרטים אחדים, בדוגמות הנוספות ליהסגר-במקרא, לעיל, עמ' 76.

ה. בפרשיות הלכתיות מובהקות שיש בהן מקרה ודינו, יש דוגמות נוספות שיש בהן גם ו"ו חיזוק, וגם ו"ו ניגוד, בין משפט תנאי למשפט עיקרי.

(1) לפעמים משפט התנאי (תיאור המקרה) ארוך והדין קצר, כמו בדברים כ"ה יא-יב: "כִּי־יִנְצוּ אַנְשִׁים יַחְדָּו אִישׁ וְאָחִיו, וְקָרְבָה אֶשֶׁת הָאָחִיד לְהִצִּיל אֶת־אִשְׁתּוֹ מִיַּד מָכָהוּ, וְשִׁלְחָה יָדָהּ (=גם שלחה ידה) וְהַחֲזִיקָהּ בְּמַבְשָׁיו (=וגם החזיקה במבושיו) — וְקָצְתָה אֶת־כַּפָּה (= אז תקצץ את כפה), לא תחוס עיניך"³⁴.

(2) ולפעמים התנאי קצר והדין ארוך — (המעבר בין משפט התנאי לחלק העיקרי איננו חופף תמיד את גבולות הפסוקים), כגון דברים כ"ה ז-י: "וְאִם־לֹא (= אבל אם לא) יִחַפֵּץ הָאִישׁ לְקַחַת אֶת־יְבִמְתּוֹ — וְעִלְתָה יְבִמְתּוֹ הַשְׁעָרָה (= אז תעלה יבמתו השערה) אֶל־הַזְּקֵנִים, וְאָמְרָה: מֵאֵן יְבַמִּי לְהָקִים לְאָחִיו שֵׁם בְּיִשְׂרָאֵל לֹא אָבָה יְבַמִּי" — בדוגמה זו הו"וין בפס' ט' הן לתוספת וחיזוק — "וּנְגַשָׁה יְבִמְתּוֹ אֵלָיו לְעֵינֵי הַזְּקֵנִים וְחִלְצָה נְעֻלּוֹ מֵעַל רִגְלוֹ וִירְקָה בְּפָנָיו וְעָנְתָה וְאָמְרָה: כִּכָּהֵן יַעֲשֶׂה לְאִישׁ אֲשֶׁר לֹא־יִבְנֶה אֶת־בֵּית אָחִיו". כלומר — גם נגשה יבמתו אליו, גם חלצה נעלו, גם ירקה בפניו וגם ענתה ויאמרה ככה יעשה לאיש...

ו. לפנינו דוגמות לפסוקים שיש בהם ו"וין במספר משמעים, ועל-ידי כך מוסברים קשיי העניין: במדבר ה' יג-טו: "וּשְׁכַב אִישׁ אֶת־הַשֵּׁכֶת־זָרָע, וְנִעְלַם מֵעֵינַי אִשָּׁה, וְנִסְתַּרְתָּה וְהָיָה נִטְמָאָה — וְעַד אֵין בָּהּ, וְהָיָה לֹא נִתְפַּשֶׁה. וְעָבַר עָלָיו רוּח־קְנָאָה וְקָנָא אֶת־אִשְׁתּוֹ, וְהָיָה נִטְמָאָה, אֲו־עָבַר עָלָיו רוּח־קְנָאָה וְקָנָא אֶת־אִשְׁתּוֹ — וְהָיָה לֹא נִטְמָאָה — וְהִבִּיא הָאִישׁ אֶת־אִשְׁתּוֹ אֶל־הַכְּהֵן...". והפירוש: אם שכב איש אותה ונעלם מעיני האיש, ונסתרה (כלומר נסתרה, ו"ו ביאור), והיא נטמאה (כלומר היא נטמאה) — אנו מניחים שהיא נטמאה (ו"ו ביאור³⁵) — וְעַד אֵין בָּהּ (= אבל עד אין בה) והיא לא נתפשה. ועתה [אם] עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא נטמאה (= ובאמת היא נטמאה), או עבר עליו רוח קנאה וקנא את אשתו והיא לא נטמאה (= אבל היא לא נטמאה) — (גם) אז יביא אותה אל הכהן.

סדרת הו"וים של הפרק רגילה חוץ מבפסוקים האחרונים: שמות מ' לה-לז: "וְלֹא־יִכַּל מֹשֶׁה לְבֹאֵ אֶל־אֱהֱל מוֹעֵד, כִּי־שָׁכַן עָלָיו הָעֶנָן, וְכָבוֹד ה' מָלָא אֶת־הַמִּשְׁכָּן — וּבִהְעֹלֹת הָעֶנָן מֵעַל הַמִּשְׁכָּן, יִסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל, בְּכָל מִסְעֵיהֶם. וְאִם־לֹא יַעֲלֶה הָעֶנָן — וְלֹא יִסְעוּ עַד־יוֹם הָעֹלָתוֹ". והפירוש: ולא יכול משה (= ובאמת לא יכול משה) לכוּא אל אוהל מועד כי שכן עליו הענן, וכבוד ה' (= ואכן כבוד ה') מלא את המשכן. ובהעלות הענן (= אמנם בהעלות הענן) מעל המשכן, יסעו

34. אף על פי כן אמרו חכמים גם כאן — ממון דמי בושת — בבאקמא פ"ו ורש"י כאן לפסוק יב.

35. עיין ירושלמי סוטה פ"א ח"ב, "אמר רבי יוסי... דכתיב: ונסתרה והיא נטמאה — כיוון שנסתרה, התורה קראתה נטמאה...". ובלשון הבבלי: ירגליים לדברי.

בני ישראל בכל מסעיהם. — ואם לא יעלה הענן (= אבל אם לא יעלה הענן) — ולא יסעו (= אז לא יסעו) עד יום העלותו.

זהו פירוש לריבוי הו"וים, שפותר קשיים מרובים בפסוק על-ידי ההנחה, שמקצתם ו"ו הביאור ומקצתם ו"ו הניגוד. ריבוי של ו"וים במשמעים שונים נמצא גם בדוגמות הבאות: דברים כ"ד א-ד: "כִּי־יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבִעֻלָּה, וְהָיָה אִם־לֹא תִמְצָא־חֵן בְּעֵינָיו כִּי־מִצָּא בָּהּ עֲרֹנָת דָּבָר — וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וּנְתַן בִּידָהּ, וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ. וַיִּצְאָה מִבֵּיתוֹ, וְהִלְכָה וְהָיְתָה לְאִישׁ־אַחֵר. וּשְׂנֵאָה הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן — וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתָת וּנְתַן בִּידָהּ, וְשִׁלְחָהּ מִבֵּיתוֹ; או כִּי יָמוּת הָאִישׁ הָאֲחֵרוֹן אֲשֶׁר־לָקַחָהּ לוֹ לְאִשָּׁה. לֹא־יִוָּכַל בְּעֻלָּה הָרִאשׁוֹן אֲשֶׁר־שִׁלְחָהּ לְשׁוֹב לְקַחְתָּהּ לְהִיּוֹת לוֹ לְאִשָּׁה, אַחֲרֵי אֲשֶׁר הִטָּמְאָה, כִּי־תִוָּעֵב הָיָה לִפְנֵי ה', וְלֹא תַחֲטִיֵּא אֶת־הָאָרֶץ, אֲשֶׁר ה' אֱלֹהֶיךָ נָתַן לְךָ נַחֲלָה".

והפירוש: כאשר יקח איש אשה ובעלה, והיה (= פתיחה למשפט תנאי) אם לא תמצא חן בעיניו בגלל ערנות דבר — אז יכתוב ספר כריתות, גם יתן בידה, וגם ישלחה מבייתו. אז תצא מבייתו ותלך ותנשא לאיש אחר. ואם (= שוב פתיחה למשפט תנאי) ישנא אותה [גם] האיש האחר — אז יכתוב [גם הוא] לה ספר כריתות, גם יתן בידה, וגם ישלחה מבייתו — או כאשר ימות — [בכל אלה] לא יוכל בעלה הראשון לשוב לקחתה.

הדין בא רק אחרי תיאור מפורט ומורכב של שרשרת אירועים. הדינמיות של האירועים מבטאת על-ידי גיוון משמעויות של ו"ו חיזוק וגם של ו"ו תנאי. בדרך זו נשמר המתח של הפעולות ושל האירועים, מפני שו"ו שומרת על השטף הדינמי, הפעיל, דבר שלא היה מושג על-ידי שימוש במילות החיבור. עם זה — התעלמות מגיוון המשמעים של הו"ו סותמת את הכתובים.

דברים כ"ה א-ד: "כִּי־יְהִיֶּה רִיב בֵּין אַנְשִׁים — וַנִּגְשׁוּ אֶל־הַמִּשְׁפָּט וּשְׁפֹטוּם, וְהִצְדִּיקוּ אֶת־הַצְדִּיק, וְהִרְשִׁיעוּ אֶת־הָרָשָׁע. וְהָיָה אִם־בֶּן הַכּוֹת הָרָשָׁע — וְהִפִּילוּ הַשֹּׁפֵט וְהַכֹּהֵן לִפְנֵי כַּדֵי רִשְׁעוֹתָם מִסֵּפֶר. אַרְבַּעִים יִכְנוּ לֹא יוֹסִיף, פֶּן־יִסִּיף לְהַכּוֹתוֹ עַל־אֱלֹהֵי מִכָּה רַבָּה — וְנִקְלָה אַחֲרָיִךְ לְעֵינֶיךָ". והפירוש: כאשר יהיה ריב בין אנשים — אז נגשו אל המשפט ושפטום, גם הצדיקו את הצדיק, גם הרשיעו את הרשע. ועתה אם חייב הרשע מלקות — אז יפיל אותו השופט ויכנו כדי רשעתו במספר. ארבעים מלקות יכנו לא יוסיף — פן יוסיף להכותו מכה רבה — אז יתבזה אחיך לעיניך.

ז. דוגמה נוספת לו"ו ביאור שיש לה משמעות פרשנית-הלכתית נוכל למצוא בדברים כ"ה ה בפרשת היבום — "... יבמה יבא עליה, ולקחה לו לאשה, ויבמה" — יבמה יבוא עליה,

כלומר, ייקחנה לאשה ויבם אותה. בקריאה זו, אין כאן ביאה קודם לקיחה, אלא הלקיחה לייבום היא פירוש לביאה שלפניה³⁶.

ח. ו"ו ביאור נוספות נזכרו בפרק 'הסגר במקרא' (לעיל) – ו"ו היפוך של "ויאמר לבן" מתפרשת שם כסיבה (יען אשר, שהרי), לצורך פתיחתו של ההסגר, שבו נכתבו דברי לבן אל עצמו.

ו"ו של "ופחד יצחק" מפרשת מי הוא א-להי אברהם, עיין שם.

כן נמצאת שם ו"ו היפוך במשמע 'כדי' (ו"ו תכלית) –

בראשית ל"א מה: "ויאמר יעקב לאחיו לקטו אבנים – ויקחו אבנים ויעשו גל, ויאכלו

שם על הגל" – לקחו אבנים ועשו גל כדי שיאכלו על הגל.

רמב"ן בפירושו אומר תחילה שאכלו שם "מעט לזיכרון" לפני הברית,

ואז חוזר לפרש שהאכילה היא "זבח הברית, כי טעם, ויאכלו שם על

הגל – הזבח הנזכר למטה (=בהמשך), כי אמר להם לקטו אבנים

ונעשה גל (כדי) לאכול עליו, ויהיה עד בבואנו בברית... והוא חיזוק

לפירוש א"מ ז"ל.

עוד ו"ו שאיננה מהפכת ומשאירה את הפעל בעתיד (ויעשו), ואיננה אלא ו"ו תכלית, מצאנו בפרשת הפסח,³⁷ במדבר ט' א-ב:

"וידבר ה' אל משה במדבר סיני... לאמר: ויעשו בני-ישראל את-הפסח במועדו" – למען יעשו בני

ישראל את הפסח במועדו. בכך גם מסולק שם הקושי שבפס' ב ובמיקומו, וראה בהסבר שם על

תפקידו כהסגר.

ו"ו תכלית שהיא גם מהפכת אנו מוצאים בשמות י"ד ג: "ואמר (=כדי שיאמר) פרעה לבני ישראל

נבכים הם בארץ, סגר עליהם המדבר" – בני ישראל נדרשו לשוב ולחנות על הים (שם פסוק ב), כדי

שפרעה ירדוף אחריהם, וכך תרגם רס"ג. התיאור של דברי פרעה ועבדיו מופיע אחר-כך בפסוק ה.

מסתבר, שגם בפסוק ד יש ו"ו תכלית ואולי שתיים: "וחזקתי את-לב פרעה ורדף אחריהם, ואפגדה

(=כדי שאפגדה) בפרעה ובכל-חילו, וידעו (=כדי שידעו) מצרים כי אני ה'.

36. עיין יבמות לט ע"א וכתובות פב ע"ב, שהמתייבמת נחשבת כאשתו לכל דבר "משלקחה", והפסוק הזה בא לבטל את

המחשבה של ביאה חד-פעמית רק לקיום המצוה של הקמת השם. ברור אס-כן שהו"ו מתפרשת כביאור – אין זה

סותר מה שנלמד מ"יבמה יבא עליה", שגם באונס, בעל כורחה, ובכל דרכי הביאה יש קניין ייבום (יבמות נג ע"ב),

שכן הביטויים מבארים זה את זה, כפי שהוסבר לעיל, וכל אחד תורם לביטוי הכולל. אפשר שביאור זה: ייבום על-

ידי לקיחה, מסביר את דעת חכמים (יבמות לט ע"ב), שגם אם לקח אותה לשם נוי או לשם אישות הקניין תופס,

בניגוד לדעת אבא-שאול שרואה בזה כעין גילוי ערוה. לשון החכמים שם: "יבמה יבוא עליה" מכל מקום, היא לשון

קצרה, והיא מוסברת יפה על-ידי הביאור של 'לקחה לו לאשה ויבמה'. מכל מקום ברור, שחז"ל הבינו ו"ו זאת

כו"ו הביאור, ולא הקדימו ביאת ייבום לנישואין, אלא נישואין הם, שרק ביאת ייבום קונה בהם מדבר-תורה

(אמנם חכמים תיקנו 'מאמר' כדי להשוות לנישואין רגילים עד כמה שאפשר).

37. ראה דוגמות נוספות להסגר במקרא, לעיל עמ' 80-81.

לסיכום: ו"ו הביאור במשמע של זהות מתרחבת ומסתעפת לשני הכיוונים המנוגדים, כמו תופעות רבות בלשון — ו"ו החיזוק (ובאמת, גם), ואף ו"ו התכלית (אשר, למען), מצד אחד; ומצד שני ו"ו המפנה במשפטי תמיהה, ובעיקר ו"ו הניגוד והתנאי (אם, אבל, אם-אז), שיסודה בביאור מצמצם. סביר, שגם ו"ו ההיפוך קרובה לו"ו הניגוד, אלא שהיא מרחיקה לכת הרבה יותר. הפער, הנראה תהומי, בין ו"ו החיבור לו"ו ההיפוך הולך ומתמלא, ואחדים מהמשמעים הרבים של ו"ו מתפרשים בתהליך לשוני מובן. אמנם התהליך כולו, ובעיקר הממד הפסיכולוגי שבו, עודנו דורש הבהרה יסודית³⁸.

38. למאמר מקיף זה לא זכינו. אמנם חלק ממנו נמצא בתוך 'כי רבת הפנים', כמפורט לעיל.